

Witkowski, Andrzej

Premiowa Pożyczka Odbudowy Kraju 1946 r.

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 12, 287-307

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ WITKOWSKI
(Rzeszów)

Premiowa Pożyczka Odbudowy Kraju 1946 r.

Prämiendarlehen für Vaterlandswiederaufbau von 1946

1. Założenia; 2. Przedpłaty na PPOK a karty rejestracyjne; 3. Ustalanie wysokości i organizacja wpłat; 4. Wyniki subskrypcji; 5. Wnioski.

1. Rahmenbedingungen; 2. Voreinzahlungen für das Darlehen und die Registerblätter; 3. Festlegung der Darlehenshöhe und Organisation der Einzahlungen; 4. Ergebnis der Subskription; 5. Schlussfolgerungen.

1

Dekret z 21 grudnia 1945 r.¹ upoważnił ministra skarbu do wypuszczenia w 1946 r., w drodze publicznej subskrypcji, wewnętrznej, premiowej pożyczki państwowej w obligacjach na okaziciela pod nazwą „Premiowa Pożyczka Odbudowy Kraju 1946 r.” [dalej: PPOK].

Była ona formą kredytu państwowego, który miał służyć na pokrycie nadzwyczajnych wydatków inwestycyjnych związanych z odbudową kraju ze zniszczeń wojennych². Ustawa z 20 września 1946 r. o planowaniu inwestycji oraz o planie sfinansowania inwestycji na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r.³ przewidywała, że przeznaczone na ten cel środki finansowe Skarbu Państwa zostaną uzyskane m. in. z wpływów PPOK.

Miała ona być umorzona do 15 IV 1969 r. w terminach i ratach ustalonych przez ministra skarbu. Kwota pożyczki nie została ustalona. Obawiano się bowiem *ujemnych reperkusji polityczno-propagandowych* w wypadku niezrealizowa-

¹ Dekret z 21 XII 1945 r. o upoważnieniu ministra skarbu do wypuszczenia Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. U. 1946, nr 2, poz. 11. Okoliczności przygotowania i uchwalenia owego dekretu odsłania Z. Landau, *Pożyczki wewnętrzne w Polsce w latach 1944–1946 (dyskusje – poglądy – realizacja)*, „Finanse”, nr 2, 1973, s. 34 – 40.

² Zob. H. Reniger, *Dochody państwowe*, Warszawa 1957, s. 425–447; A. Drwiłło, *Wewnętrzny kredyt państwowy w systemie dochodów Polski Ludowej*, „Finanse”, nr 8, 1970, s. 36–39.

³ Dz. U. 1946, nr 56, poz. 318.

nia planów rządu⁴. Odsetki przypadające od całej kwoty pożyczki miały być rozdzielane w postaci premii pomiędzy obligacje oznaczone drogą losowania. Wraz z wylosowaniem premii obligacja podlegała umorzeniu. Podkreślono wyraźnie, że kapitał pożyczki zabezpiecza się całym majątkiem ruchomym i nieruchomym państwa. Obligacje pożyczki miały wszelkie prawa papierów pupilarnych i mogły być używane do lokowania kapitałów osób pozostających pod opieką i kuratelą kapitałów fundacyjnych, kościelnych i korporacji publicznych. Dekret stanowił też, iż będą one przyjmowane, według ich wartości imiennej, na podatek od spadków i darowizn (do kwoty 50 000 zł od każdego płatnika tego podatku), oraz że są wolne od zajęcia egzekucyjnego (do kwoty 10 000 zł).

Subskrybentom obligacji pożyczki służyło *prawo pierwszeństwa przy równych kwalifikacjach z innymi osobami zainteresowanymi* w otrzymaniu: 1) zamówień z publicznych przetargów na dostawy i roboty dla władz, urzędów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych i samorządowych, w szczególności, gdy były związane z odbudową kraju, 2) zezwoleń na prowadzenie przedsiębiorstw transportowych oraz zakładów przemysłowych i handlowych, jak również przydziału środków transportowych, maszyn i lokali potrzebnych do prowadzenia przedsiębiorstw, 3) koncesji we wszystkich dziedzinach, w których handel prywatny dopuszczony był w charakterze koncesjonariusza. Poszczególni ministrowie mogli w porozumieniu z ministrem skarbu ustalać dodatkowe przywileje pierwszeństwa dla subskrybentów pożyczki w zakresie *niepowszechnych świadczeń państwa*, oraz ustalać dla nich *specjalne uprawnienia*.

Owe prawo pierwszeństwa lub specjalne uprawnienia mogły być przyznane tylko jeden raz. Ubieganie się o nie było uzależnione od wykazania przez zainteresowanego subskrybenta, że zadeklarował i wpłacił na pożyczkę sumę *odpowiadającą jego stanowi majątkowemu i dochodowi*, oraz od złożenia subskrybowanych obligacji pożyczki do depozytu, w upoważnionych do tego instytucjach bankowych, wraz z dowodami wpłaty sumy subskrybowanej. Zdeponowane obligacje mogły być podjęte z depozytu, jeżeli prawo pierwszeństwa lub uprawnienie, o które ubiegał się subskrybent, nie zostało mu przyznane, a w wypadku jego przyznania – po upływie roku od dnia złożenia obligacji do depozytu. Obligacje mogły być podjęte z depozytu również, kiedy wylosowano je do umorzenia.

Obligacje pożyczki oraz premie ulegały przedawnieniu po upływie 10 lat od dnia, w którym stały się płatne na skutek wylosowania. Obligacje pożyczki nie podlegały działaniu ustawy z 26 lipca 1919 r. o utraconych tytułach na okaziciela⁵.

⁴ Z. Landau, *op. cit.*, s. 40.

⁵ Dz. U. 1919, nr 67, poz. 406. Przewidywała ona w szczególności, że każdy roszcujący sobie prawo do zagubionego, zniszczonego lub nieprawnie zabranego tytułu na okaziciela może w celu zachowania

Dekret z 21 grudnia 1945 r. o upoważnieniu ministra skarbu do wypuszczenia Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju przewidywał, że może on zarządzić przyjmowanie przedpłat na pożyczkę jeszcze przed otwarciem subskrypcji. Zagwarantowano zarazem, że przedpłaty dokonane przed otwarciem subskrypcji będą zarachowane (po otwarciu subskrypcji) na poczet sumy zadeklarowanej przez przedpłacającego pod warunkiem dołączenia dowodu wpłaty do deklaracji subskrypcyjnej. Natomiast kwoty wpłacone tytułem przedpłat, a niezadeklarowane przez przedpłacającego po otwarciu subskrypcji, ulegały przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa i miały być użyte w celu odbudowy kraju. Przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa podlegały także wpłaty dokonane przy subskrypcji pożyczki, jeżeli subskrybent nie uiścił wszystkich rat na pożyczkę, które zobowiązał się wpłacić, podpisując deklarację subskrypcyjną⁶.

Korzystając z owego uprawnienia, minister skarbu zarządził w dniu 1 lutego 1946 r. przyjmowanie przedpłat na PPOK z dniem 14 lutego 1946 r.⁷ i wymienił instytucje upoważnione do ich przyjmowania⁸. Przyjmowanie przedpłat miało zakończyć się w dniu otwarcia publicznej subskrypcji pożyczki. W tym samym dniu Ministerstwo Skarbu skierowało do wszystkich instytucji, upoważnionych do przyjmowania owych przedpłat, okólnik⁹, w którym zapowiadano, że na podstawie dekretu z 21 XII 1945 r. wypuszczona będzie w drodze publicznej subskrypcji Premiowa Pożyczka Odbudowy Kraju 1946 r. Z wylosowaniem premii obligacja podlegała umorzeniu przez wypłatę premii, której wysokość przewyższała wartość imiennej obligacji. Zapowiedziano, że na każde pół miliarda zł pożyczki przypada: 1) w każdym półroczu pierwszego trzylecia – po 10 mln zł (1 250 premii), 2) w każdym losowaniu (co pół roku) następnego dziesięciolecia – po 8 mln zł (1 tys. premii), 3) w każdym losowaniu (co pół roku) ostatniego dziesięciolecia – po 8 400 000 zł (1 050 premii). Najniższa premia wynosiła 4 tys. zł, a najwyższa – 500 tys. zł. Ministerstwo Skarbu przypomniało też przywileje związane z PPOK, podkreślając, że aby je otrzymać nie wystarczy dokonać subskrypcji pożyczki

swych praw wnieść do sądu podanie z żądaniem wzbronięcia wszelkich wypłat z tego tytułu i dokonywania za pomocą niego jakichkolwiek transakcji.

⁶ Co powtórzono w obwieszczeniu ministra skarbu z 26 IV 1946 r. o otwarciu publicznej subskrypcji na Premiową Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.; „Mon. Pol.” 1946, nr 39, poz. 74.

⁷ Zarządzenie ministra skarbu z 1 II 1946 r. o przyjmowaniu przedpłat na Premiową Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.; „Monitor Polski”, 1946, nr 15, poz. 24.

⁸ Narodowy Bank Polski, Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny, Poczтовая Kasa Oszczędności, Komunalny Bank Kredytowy w Poznaniu, Polski Bank Komunalny S.A., Bank Spółdzielczy „Społem”, Centralna Kasa Spółek Rolniczych, Bank Związku Spółek Zarobkowych S.A., Bank Handlowy w Warszawie S.A., komunalne kasy oszczędności.

⁹ Okólnik Ministerstwa Skarbu z 1 II 1946 r. w sprawie przyjmowania przedpłat na Premiową Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. Urz. MS 1946, nr 5, poz. 62.

w dowolnej wysokości. Chodziło bowiem o kwotę, którą można było wymagać od subskrybenta, biorąc pod uwagę jego *stan majątkowy i dochodowy*. Miarodajne miały być tu opinie komitetów społecznych PPOK, *znających dobrze stosunki miejscowe*. Ministerstwo apelowało, aby, ze względu na przeznaczenie pożyczki (odbudowa kraju), każdy obywatel poczuwał się do *obowiązku* nabycia pożyczki, *stosownie do swoich rzeczywistych możliwości*.

Najmniejszą kwotę przedpłaty ustalono na sumę 500 zł. Wpływy z tytułu przedpłat na pożyczkę Narodowy Bank Polski zapisywał na rachunek specjalny Ministerstwa Skarbu, otwarty w oddziale NBP w Warszawie, pod nazwą „Urząd Pożyczek i Długów Państwa – Przedpłaty na Premiówą Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.” Wszystkie instytucje upoważnione do przyjmowania przedpłat miały je przekazywać na ów rachunek codziennie. Z kolei Narodowy Bank Polski był zobowiązany przysyłać każdego dnia do Urzędu Pożyczek i Długów Państwa w Ministerstwie Skarbu wyciąg rachunku wraz ze specyfikacją wpłat, w której należało podać nazwy placówek i sumy przezeń przekazane.

Ministerstwo Skarbu zwróciło się do wszystkich instytucji kredytowych, upoważnionych do przyjmowania przedpłat, z apelem, aby traktowały akcję przyjmowania przedpłat na PPOK *nie tylko jako wykonywanie czynności zleconej, ale ponadto – a może przede wszystkim – jako akcję obywatelską*, ze względu na cel, któremu ma ona służyć. Ministerstwo oczekiwało, że w rozmowach z klientami banków zagadnienie pożyczki będzie wysuwane na pierwszy plan. Było ono bowiem przekonane, że przez okres przedpłat i subskrypcji będzie się nań koncentrować uwaga całego społeczeństwa. Ministerstwo Skarbu podkreślało też, że wpłaty klientów, przelewy, czy też inne przekazy związane z PPOK, powinny być traktowane w sposób specjalny, dogodny dla wpłacających (poza wszelką kolejnością, a w razie potrzeby – również poza godzinami kasowymi). Wyraziło zarazem przeświadczenie, że przez takie współdziałanie dyrekcje i pracownicy instytucji kredytowych, *w zrozumieniu ważności akcji pożyczkowej*, zechcą przyczynić się do sprawnego przeprowadzenia akcji. Ministerstwo Skarbu poinformowało również, iż zwróciło się do Ministerstwa Poczty i Telegrafów z prośbą o zarządzenie, aby korespondencja bankowa dotycząca wpłat na pożyczkę była załatwiana przez urzędy pocztowe jako w trybie pilnym. W związku z tym miała ona być oznaczona widocznym napisem „Pilne – Pożyczka Odbudowy Kraju”¹⁰.

W dniu 16 lutego 1946 r. minister skarbu wydał rozporządzenie o wypuszczeniu Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.¹¹ z dniem 15 kwietnia 1946 r.

10 Okólnik Ministerstwa Skarbu z 7 II 1946 r. w sprawie Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. Urz. MS 1946, nr 5, poz. 63.

11 Dz. U. 1946, nr 7, poz. 63.

w obligacjach na okaziciela po 2 tys. zł, które miały składać się z czterech części po 500 zł każda. Pożyczka miała być podzielona na emisje, a emisje na serie po 50 obligacji. Kwotę pożyczki i plan jej umorzenia oraz liczbę emisji i wysokość kwot poszczególnych emisji miało określić odrębne rozporządzenie. Umorzenie pożyczki miało nastąpić do dnia 15 kwietnia 1969 r. w 46 ratach półrocznych według ustalonego planu przez losowanie obligacji, które przewidziano dwa razy do roku (w dniach 15 kwietnia i 15 października). Losowanie obligacji było dwojaki: premiowe i niepremiowe. Pierwsze losowanie premiowe wyznaczono na dzień 15 października 1946 r., a pierwsze losowanie niepremiowe – na dzień 15 października 1949 r. Numery obligacji wylosowanych należało ogłaszać w „Monitorze Polskim”. Przypomnijmy, że wraz z wylosowaniem premii obligacje ulegały umorzeniu. Zapowiedziano równocześnie, iż wykup obligacji wylosowanych w losowaniu niepremiowym nastąpi według ich wartości imiennej. Omawiane rozporządzenie określiło wysokość kwoty przeznaczanej corocznie na premie oraz liczbę i wysokość premii przewidzianych w każdym półrocznym losowaniu premiowym (w poszczególnych okresach: 1) 15 X 1946 r. – 15 IV 1949 r., 2) 15 X 1949 r. – 15 IV 1959 r., oraz 3) 15 X 1959 r. – 15 IV 1969 r.) identycznie jak zapowiadał to omówiony już okólnik Ministerstwa Skarbu z 1 lutego 1946 r. Cenę sprzedażną obligacji pożyczki określono na 2 tys. zł za jedną obligację wartości imiennej 2 tys. zł.

W obwieszczeniu ministra skarbu z 26 kwietnia 1946 r.¹² czytamy, iż publiczna subskrypcja na PPOKraju zostanie otwarta 14 maja 1946 r. i trwać będzie do 31 maja 1946 r. Zapowiedział, że subskrypcję przyjmować będą: 1) kasy urzędów skarbowych, instytucje kredytowe, 2) zarządy gmin wiejskich (jako placówki subskrypcji dla ludności wiejskiej), oraz 3) władze, urzędy i instytucje, przedsiębiorstwa państwowe lub pozostające pod zarządem państwowym, jak również władze, urzędy, instytucje oraz przedsiębiorstwa związków samorządu terytorialnego, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, Zakład Ubezpieczeń Społecznych i Ubezpieczalnie Społeczne, jako placówki subskrypcji dla pracowników tam zatrudnionych.

Kwota zadeklarowana na PPOK była płatna jednorazowo gotówką przy podpisywaniu deklaracji subskrypcyjnej. Jednakże na żądanie subskrybenta była rozkładana na raty (nie więcej niż pięć), z których pierwsza, stanowiąca przynajmniej jedną piątą część kwoty subskrybowanej, płatna była przy podpisywaniu deklaracji subskrypcyjnej.

Zapowiedziano także, iż obligacje PPOK będą wydawane subskrybentom przez te placówki, w których podpisali deklarację na PPOK i wpłacili należność.

12 Obwieszczenie ministra skarbu z 26 IV 1946 r. o otwarciu publicznej subskrypcji na Premiową Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.

Krajowa Rada Narodowa zatwierdziła dekret z 21 grudnia 1945 r. o upoważnieniu ministra skarbu do wypuszczenia Premiowej Pożyczki Kraju 1946 r. w dniu 28 kwietnia 1946 r. Jednocześnie przyjęła (przez aklamację) rezolucję, w której czytamy, iż *Krajowa Rada Narodowa – widząc w Premiowej Pożyczce Odbudowy Kraju 1946 r. niezmiernie ważny czynnik w dziele odbudowy Kraju, zniszczonego przez germańskiego najeźdźcę, stwierdza, że wszyscy obywatele powinni wziąć jak najszerzy udział w subskrypcji*. Prezentując stanowisko Komisji Skarbowo-Budżetowej, poseł sprawozdawca zaapelował do posłów, *aby wzięli jak najszerzy udział w propagowaniu pożyczki*¹³.

W dniu 29 maja 1946 r. minister skarbu przedłużył czas trwania publicznej subskrypcji na PPOK, do dnia 20 czerwca 1946 r.¹⁴.

Na podstawie dekretu z 31 maja 1946 r.¹⁵ osoba, która subskrybowała PPOK w wysokości odpowiadającej zaleceniom właściwego Obywatelskiego Komitetu Pożyczki, mogła – przy zgłoszeniu dodatkowej subskrypcji – uiścić zadeklarowaną dodatkowo kwotę częściowo równowartością opiewających na jej nazwisko kwitów depozytowych¹⁶ na zdeponowane banknoty byłego Banku Emisyjnego

¹³ *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Krajowej Rady Narodowej w dniach 26, 27 i 28 kwietnia 1946 r.* Warszawa 1946, ł. 441.

¹⁴ Obwieszczenie ministra skarbu z 29 V 1946 r. o przedłużeniu czasu trwania publicznej subskrypcji na Premiową Pożyczkę Odbudowy Kraju 1946 r.; Mon. Pol. 1946, nr 48, poz. 90.

¹⁵ Dekret z 31 V 1946 r. o szczególnym uiszczeniu należności z tytułu subskrypcji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. U. 1946, nr 21, poz. 137.

¹⁶ Owe kwity depozytowe były wystawione na podstawie przepisów dekretów:

1) z 23 X 1944 r. o wycofaniu z obiegu marki niemieckiej na obszarze województwa białostockiego z dniem 28 X 1944 r. (Dz. U. 1944, nr 9, poz. 430). Dekret ten zarządził wymianę marek niemieckich na złotowe bilety skarbowe (emitowane na podstawie dekretu z 24 VIII 1944 r. o emitowaniu biletów skarbowych; Dz. U. 1944, nr 3, poz. 11). Wymianie podlegała kwota do wysokości 300 marek na jedną pełnoletnią osobę. Posiadane nadwyżki tej waluty należało przekazać do banku depozytowego. Za przekroczenie, bądź niedopełnienie wprowadzonych nakazów i zakazów, dekret przewidywał karę więzienia do 5 lat oraz przepadek kwot złożonych do depozytu.

2) z 6 I 1945 r. o deponowaniu i wymianie banknotów Banku Emisyjnego w Polsce (Dz. U. 1945, nr 1, poz. 2). Dekret ten postanowił, że złote krakowskie (emitowane przez Niemców na terenie Generalnego Gubernatorstwa) przestają być obiegowym środkiem płatniczym na obszarze państwa polskiego z dniem 10 I 1945 r. W okresie od 10 I 1945 do 28 II 1945 r. każdy posiadacz banknotów krakowskich obowiązany był złożyć je jednorazowo, w całości w urzędzie skarbowym lub przedsiębiorstwie bankowym określonym przez ministra skarbu. Podlegały one wymianie na bilety skarbowe z napisem „Narodowy Bank Polski” jedynie na rzecz osób fizycznych i prawnych mających miejsce zamieszkania, względnie siedzibę, na obszarze wyzwolonym do 6 I 1945 r., o ile na danym terenie banknoty krakowskie były dopuszczone do obiegu jako środek płatniczy. Wymienić można było jedynie część złożonej kwoty (w wypadku osób fizycznych – 500 zł krakowskich), a reszta miała pozostać w depozycie. Zagrożono zarazem, że wykroczenia przeciw ustanowionym nakazom i zakazom podlegać będą karze grzywny do 1 mln zł oraz przepadkowi zakwestionowanych banknotów na rzecz Skarbu Państwa.

w Polsce lub marki niemieckie¹⁷. Było to rozwiązanie, które miało zapewnić zwiększenie subskrybowanych kwot, a subskrybentom pozwalało wykorzystać kwity depozytowe na zdeponowane, wycofywane banknoty, które otrzymali w związku z reformą walutową przeprowadzoną 1945 r.

Z kolei dekret z 13 listopada 1946 r. o daninie narodowej na zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych¹⁸ przewidywał dla podatników podatku gruntowego, podatników podatku od nieruchomości oraz podatników podatku obrotowego, którzy subskrybowali PPOK w wysokości odpowiadającej zaleceniom właściwego komitetu obywatelskiego i wpłacili całą subskrybowaną sumę, bonifikatę w wysokości 25% wymierzonej daniny.

Zauważmy też, że ustalony w rozporządzeniu ministra skarbu z 16 lutego 1946 r. termin pierwszego losowania premiowego PPOK (15 X 1946 r.) został dwukrotnie przesunięty: pierwotnie na 15 grudnia 1946 r.¹⁹, a następnie na 15 stycznia 1947 r.²⁰

3) z 5 II 1945 r. o deponowaniu i wymianie marek niemieckich na terenach Rzeczypospolitej Polskiej wyzwolonych spod okupacji po dniu 6 I 1945 r. (Dz. U. 1945, nr 5, poz. 17). Przeszły one być obiegowym środkiem płatniczym z dniem 28 II 1945 r. W okresie od 10 do 28 II 1945 r. na tych terenach każdy posiadacz marek niemieckich obowiązany był złożyć je do depozytu jednorazowo w całości w urzędzie skarbowym lub przedsiębiorstwie bankowym określonym przez ministra skarbu. Zdeponowane marki były wymieniane na banknoty Narodowego Banku Polskiego do wysokości 500 marek dla jednej osoby fizycznej, tylko obywatelom państwa polskiego i państw sprzymierzonych. Nadwyżka kwoty zdeponowanej w markach niemieckich, która nie podlegała wymianie, miała pozostać w depozycie. Każdy, kto wykroczył przeciw przepisom dekretu, podlegał karze grzywny do 1 mln zł, a zakwestionowane marki ulegały przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa.

4) z 5 II 1945 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych postanowień dekretu z 6 I 1945 r. o deponowaniu i wymianie banknotów Banku Emisyjnego w Polsce na obszary Rzeczypospolitej Polskiej, wyzwolone po dniu 6 I 1945 r. (Dz. U. 1945, nr 5, poz. 18). Wymianą złotych krakowskich objęto jedynie osoby fizyczne.

Przy ustalaniu równowartości kwitów depozytowych na potrzeby dodatkowej subskrypcji PPOK przyjęto dla banknotów byłego Banku Emisyjnego w Polsce stosunek 1:1, a dla marek niemieckich – 1 zł za 2 marki. Zastrzeżono zarazem, że, przy uiszczaniu dodatkowo zadeklarowanej kwoty subskrypcji PPOK częściowo równowartością kwitów depozytowych, musi być zachowany odpowiedni stosunek wpłaty kwitami depozytowymi do wpłaty gotówkowej. Im większa była równowartość kwitów depozytowych, tym większa była wymagana część wpłaty gotówkowej (wynosiła ona od 10% do 50% równowartości kwitu depozytowego). Owe ograniczenia nie dotyczyły instytucji publiczno-prawnych, użyteczności publicznej, społecznych i kredytowych, które mogły uiścić dodatkowo zadeklarowane kwoty pożyczki w całości kwitami depozytowymi, bez względu na wartość subskrybowanej pożyczki.

¹⁷ Uprawnienie to przysługiwało także prawnym następcom osób, na których imię opiewały kwity depozytowe.

¹⁸ Dz. U. 1946, nr 61, poz. 341.

¹⁹ Rozporządzenie ministra skarbu z 25 V 1946 r. o przesunięciu terminu pierwszego losowania premiowego Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. U. 1946, nr 21, poz. 138.

²⁰ Rozporządzenie ministra skarbu z 23 XI 1946 r. o przesunięciu terminu pierwszego losowania premiowego Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r.; Dz. U. 1946, nr 64, poz. 364.

Kwotę PPOK i plan jej umorzenia oraz liczbę i wysokości premii określiło rozporządzenie ministra skarbu z 12 grudnia 1946 r.²¹ Kwota PPOK została ustalona na 4,5 miliarda zł. Pożyczka została podzielona na emisje: „A”, „B”, „C” i „D”, z których każda składała się z 10 tysięcy serii o łącznej imiennej wartości 1 mld zł, oraz emisję „E”, składającą się z 5 tysięcy serii o łącznej imiennej wartości 500 mln zł. Pożyczka podlegała umorzeniu do 15 kwietnia 1969 r. w ratach półrocznych według planu, który stanowił załącznik do omawianego rozporządzenia. W drugim załączniku określono liczbę i wysokość premii przypadających do wylosowania w każdym losowaniu premiowym.

W 1947 r. minister skarbu ustalił, iż obligacje PPOK mogą być przyjmowane: 1) na wadnia przy przetargach (według wartości nominalnej), 2) jako kaucje na zabezpieczenie wszelkiego rodzaju umów (po kursie 80% wartości nominalnej), 3) jako kaucje na zabezpieczenie udzielanych zaliczek, jak również na zabezpieczenie udzielanych przez Skarb Państwa kredytów akcyzowych, celnych i transportowych (po kursie 60% wartości nominalnej)²².

2

Jak już sygnalizowałem, minister skarbu skorzystał z upoważnienia zawartego w dekreście z 21 grudnia 1945 r. i w dniu 1 lutego 1946 r. zarządził przyjmowanie przedpłat na PPOK od 14 lutego 1946 r.

Jednak już 4 stycznia 1946 r., a więc jeszcze przed opublikowaniem dekretu z 21 grudnia 1945 r. o Premiowej Pożyczce Odbudowy Kraju 1946 r. (nastąpiło w dniu 29 I 1946 r.) oraz przed wydaniem zarządzenia o przyjmowaniu przedpłat na PPOK (ukazało się 14 II 1946 r.), niepublikowane zarządzenie ministra skarbu²³ przewidywało, że w wypadku podatników podatku obrotowego wniesienie przedpłaty na PPOK nastąpi równocześnie z nabyciem kart rejestracyjnych, które zo-

²¹ Rozporządzenie ministra skarbu z 12 XII 1946 r. o ustaleniu kwoty Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r. i planie jej umorzenia oraz o ustaleniu liczby i wysokości premii; Dz. U. 1946, nr 71, poz. 393.

²² Obwieszczenie ministra skarbu z 29 IV 1947 r. ustalające kurs, podług którego mogą być przyjmowane obligacje Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r. przez władze i urzędy państwowe jako wadnia przy przetargach oraz jako kaucje na zabezpieczenie wszelkiego rodzaju umów lub zaliczek wypłacanych na dostawy i roboty rządowe, jak również na zabezpieczenie udzielonych przez Skarb Państwa kredytów akcyzowych, celnych i przewozowych; „Mon. Pol.” 1947, nr 63, poz. 457.

²³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Skarbu 1944–1950, [dalej: AAN MS], sygn. 730, s. 5–7.

stały określone w dekrete z 21 XII 1945 r. o podatku obrotowym²⁴, który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1946 r. (a ogłoszony został 5 II 1946 r.).

W myśl jego postanowień obowiązek podatkowy należało corocznie zgłosić przez nabycie właściwej karty rejestracyjnej. To rozwiązanie nadawało podatkowi obrotowemu charakter rejestracyjno-kontrolny (nie dotyczyło jedynie osób wykonujących wyłącznie świadczenia zwolnione od podatku)²⁵. Kartę rejestracyjną należało bowiem nabyć: 1) na każdy należący do przedsiębiorstwa oddzielny zakład handlowy, usługowy, przemysłowy, rzemieślniczy i górniczy oraz na każdy oddzielny skład, 2) na każde przedsiębiorstwo handlu obnośnego, rozwożnego i jarmarczego, na każde przedsiębiorstwo wyrębu lasu oraz na każde przedsiębiorstwo wykonywane bez utrzymywania oddzielnych zakładów, 3) na każde zajęcie zawodowe i wszelkie inne zatrudnienia o celach zarobkowych. Ceny kart rejestracyjnych na zajęcia zawodowe zależne były od ich rodzaju i miejsca wykonywania²⁶, a na przedsiębiorstwa i zakłady – nadto od wielkości obrotu rocznego. Wynosiły od 100 zł do 1500 zł. Karty rejestracyjne na każdy rok podatkowy należało wykupić w styczniu.

W związku z tym podatnicy podatku obrotowego, nabywając w urzędach skarbowych niezbędne karty rejestracyjne, poddawani byli z ich strony presji na rzecz wniesienia przedpłaty na PPOK. Owo niepublikowane zarządzenie Ministerstwa Skarbu z 4 I 1946 r. zobowiązywało bowiem urzędy skarbowe i rewizyjne, aby przypominały każdemu ze zgłaszających się po kartę rejestracyjną *obywatelski obowiązek* złożenia przedpłaty. Jej wysokość miała odpowiadać *jego stosunkom majątkowym i zarobkowym* i była ustalana przez urzędy skarbowe i rewizyjne na podstawie wytycznych podanych przez Ministerstwo Skarbu. Uwzględniały one podział na poszczególne branże i podawały minimalną i maksymalną wysokość przedpłaty²⁷.

²⁴ Dz. U. 1946, nr 3, poz. 23.

²⁵ Zob. K. Wąsowicz, *Podatek obrotowy – charakterystyka ogólna*, [w:] *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 424.

²⁶ Wyróżniono: miasta do 100 tys. mieszkańców, miasta ponad 100000 mieszkańców i gminy wiejskie.

²⁷ Izba Skarbowa w Krakowie przekazała podległym urzędom skarbowym, że ustalonych przez Ministerstwo Skarbu wysokości kwot przedpłat na PPOK nie należy uważać za „sztywne”. Podkreśliła, że należy się tu kierować wyłącznie zdolnością płatniczą podatnika i gdzie to tylko możliwe żądać przedpłat wyższych od przewidzianych przez Ministerstwo Skarbu. Z kolei przedpłaty w wysokości niższej niż ustalona przez Ministerstwo Skarbu mogły nastąpić jedynie w wyjątkowych sytuacjach. W praktyce owe wytyczne nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Urzędy skarbowe w przeważającej mierze zadowalały się bowiem przedpłatami w wysokościach minimalnych, przewidzianych dla poszczególnych branż. Dlatego też Izba Skarbowa w Krakowie wydała w dniu 15 II 1946 r. okólnik, w którym podała już szczegółowe normy dla ustalenia wysokości przedpłat. Uwzględniając podział na branże, nakazała różnicować wysokość przedpłaty, w zależności od wielkości obrotu osiągniętego w 1945 r. AAN MS, sygn. 766, s. 127–128.

Urzędy skarbowe (rewizyjne) upoważniono, pomimo braku podstaw prawnych, do odmowy wydania karty rejestracyjnej w wypadku *złej woli* podatnika, który nie chciał wnieść owej przedpłaty nawet w kwocie odpowiadającej normom minimalnym²⁸. Jednocześnie zobowiązano je, by do dnia 28 lutego 1946 r. poddały kontroli co najmniej 80% podatników w swych okręgach w zakresie wypełnienia obowiązku nabycia karty rejestracyjnej. Sporządzone w związku z tym protokoły karne, za prowadzenie przedsiębiorstw, zakładów i wykonywania zajęć zarobkowych bez karty rejestracyjnej, należało pozostawić *na razie* bez dalszego biegu²⁹.

Aby zwiększyć liczbę przedpłat wnoszonych przez podatników, minister skarbu zwrócił się 17 stycznia 1946 r. do wszystkich ministrów, aby podległe im władze, urzędy i instytucje kierowały się zasadą, iż przy wszelkich decyzjach, z których wynikają korzyści materialne dla stron (np. przy wydawaniu koncesji na lokale rozrywkowe, gastronomiczne itp., przy uruchamianiu prywatnych przedsiębiorstw handlowych), oraz wszędzie tam, gdzie samo przyznanie bądź rozmiar przydziału zależy od swobodnego uznania władzy, żądały od wnioskodawców subskrybowania pożyczki w kwotach nie mniejszych niż 25–30% szacowanej korzyści³⁰. W dniu 31 stycznia 1946 r. minister skarbu dodał, że subskrybowanie pożyczki w związku z osiąganą *korzyścią* jest niezależne od wykonania ogólnego obowiązku subskrypcji według norm, które określają powołane w tym celu komitety obywatelskie³¹. Minister Skarbu oczekiwał od adresatów tego pisma informacji o wydanych w tej sprawie zarządzeniach. Poinformował zarazem, że w sprawach związanych z PPOK należy zwracać się do delegata ministra skarbu d/s PPOK – komisarza generalnego PPOK³², który niebawem powołał – na wnioski dyrektorów izb skarbowych, uzgodnione z wojewodami – delegatów wojewódzkich PPOK.

W dniu 31 stycznia 1946 r. Ministerstwo Skarbu poinformowało, iż niektóre urzędy skarbowe (rewizyjne) decydują dowolnie o wysokości przedpłat na PPOK *w rażąco* *nawet oderwaniu* od norm określonych w zarządzeniu z 4 stycznia 1946 r. i odmawiają wydania karty rejestracyjnej, nawet po wpłaceniu przez podatników kwoty zgodnej z otrzymanymi normami. Ministerstwo Skarbu podkreśliło, że tego rodzaju postępowanie jest sprzeczne z ogólnymi założeniami akcji subskrypcyjnej. Ocena, czy uiszczona kwota przedpłaty na PPOK może być uważana za wypełnienie obowiązku obywatelskiego przez poszczególnych subskrybentów ze względu na ich stan majątkowy i dochodowy miała bowiem należeć do komitetów obywatelskich, a nie do urzęd-

²⁸ *Ibidem*, sygn. 1103, s. 90–91.

²⁹ *Ibidem*, s. 90.

³⁰ *Ibidem*, s. 103.

³¹ *Ibidem*, sygn. 175, s. 19–20

³² Został nim Wiktor Kościński.

dów skarbowych (rewizyjnych). Ministerstwo wyjaśniło zarazem, że w sytuacji, gdy owe komitety obywatelskie nie zostały jeszcze powołane, rola urzędów skarbowych (rewizyjnych) winna się ograniczyć do poinformowania każdego ze zgłaszających się po kartę rejestracyjną o jego *obywatelskim obowiązku* subskrypcji PPOK, w takiej wysokości, która odpowiadała jego *stosunkom majątkowym i zarobkowym*. Ministerstwo Skarbu było przekonane, że ustalenie owego odniesienia, dla określenia wysokości przedpłaty, nie powinno nastęrczać urzędom skarbowym (rewizyjnym) specjalnych trudności ze względu na ich znajomość *stosunków miejscowych* i posiadane akta wymiarowe podatników³³. Podkreślono, że urzędy skarbowe mogą odmówić wydania karty rejestracyjnej tylko w wypadku „złej woli” podatnika, gdy nie uiścił przedpłaty na PPOK nawet w kwocie określonej przez normy minimalne. Zauważmy, że ani dekret z 21 grudnia 1945 r. o podatku obrotowym, ani żaden publikowany akt prawny dotyczący PPOK nie przewidywał takiego uprawnienia urzędów skarbowych i urzędów rewizyjnych.

W większości wypadków urzędy skarbowe i rewizyjne zadowalały się jednak kwotami przedpłat na PPOK proponowanymi przez podatników – najczęściej w wysokościach minimalnych. Izdom Skarbowym polecono więc opracować dla podległych urzędów bardzo szczegółowe normy, które uzależniały wysokość przedpłat na PPOK przyjmowanych od podatników od obrotu osiągniętego przez nich w 1945 r. W tej sytuacji podatnicy, mogąc wcześniej wyliczyć sobie wysokość oczekiwanej od nich kwoty przedpłaty, zaniechali ich wnoszenia. W konsekwencji powstrzymywali się także od wykupu kart rejestracyjnych wymaganych przez dekret o podatku obrotowym. W tej sytuacji zaniepokojone Ministerstwo Skarbu pozwoliło (6 II 1946 r.) rozkładać na 2–3 raty kwoty należnych przedpłat, płatne najpóźniej do 15 marca 1946 r., z tym, że karty rejestracyjne należało w tych wypadkach wydawać dopiero po uiszczeniu ostatniej raty³⁴. Nie na wiele się to zdało. Ministerstwo Skarbu przedłużyło więc termin wykupu kart rejestracyjnych do końca marca³⁵. Natomiast od połowy marca urzędy skarbowe nie uzależniały już

³³ Oceniając wyniki akcji przedpłat na PPOK w województwie poznańskim (w połowie marca 1946 r.), przedstawiciel Ministerstwa Skarbu podkreślił, iż była ona przeprowadzona *bardzo sprężyście i dała bardzo dobre rezultaty finansowe*. Z zadowoleniem zauważył, że osiągnięto je dzięki temu, iż przy ustalaniu wysokości przedpłat urzędy skarbowe *oderwały się od obrotów i dochodów podatników* i oceniały ich *zdolność płatniczą na zupełnie innych przesłankach, opartych m. in. na znajomości terenu*. Stąd, w wielu wypadkach, wysokość wpłaconych przedpłat pozostawała w rażącej sprzeczności w wielkością obrotów deklarowanych i akceptowanych przez urzędy skarbowe przy ustalaniu zaliczek miesięcznych na podatek obrotowy i dochodowy. AAN MS, sygn. 788, s. 14–15.

³⁴ AAN MS, sygn. 730, s. 48.

³⁵ Zarządzenie ministra skarbu z 22 II 1946 r. o rozszerzeniu uprawnień urzędów skarbowych (rewizyjnych) do rozstrzygania odwołań, o przesunięciu terminu do składania zeznań do wymiaru podatku obrotowego i dochodowego oraz terminu do nabycia kart rejestracyjnych; „Mon. Pol.” 1946, nr 21, poz. 34.

wydania karty rejestracyjnej od wniesienia przedpłaty na PPOK. *Opornych* należało jednak wpisać na „specjalną listę”. Nakłanianiem do wnoszenia przedpłat miał się odtąd zająć komisarz generalny PPOK i jego delegaci wojewódzcy³⁶.

Ministerstwo Skarbu zdawało sobie sprawę z nielegalności uzależnienia wydania karty rejestracyjnej od wniesienia przedpłaty na PPOK. Przewornie powstrzymywało więc urzędy skarbowe (rewizyjne) przed nakładaniem kar przewidzianych za niewykupienie w terminie karty rejestracyjnej³⁷. Sprawy te mogły bowiem trafić ostatecznie na drogę sądową, a wtedy organom skarbowym trudno byłoby przedstawić argumenty przemawiające za legalnością zaskarżonych działań.

Jak pamiętamy, subskrybentom obligacji pożyczki zagwarantowano przywileje, które były istotne wobec ówczesnego deficytu szeregu dóbr i ścisłej reglamentacji działalności gospodarczej. Wobec tak silnej presji na podatników i wymuszania powszechności akcji dokonywania przedpłat owe przywileje gospodarcze znacznie traciły na swej atrakcyjności.

Według danych z 10 marca 1946 r. 47,7% ogółu podatników podatku obrotowego uiściło przedpłaty na PPOK przy nabywaniu kart rejestracyjnych na rok 1946. Najwięcej przedpłat odnotowano w okręgach Izb Skarbowych w Poznaniu (68,5%), Wrocławiu (63,8%) i Olsztynie (60,9%), a najmniej w okręgach Izb Skarbowych w Białymstoku (33,3%), Rzeszowie (30,7%) i Kielcach (27,7%)³⁸.

Komisarz Generalny PPOK, przekazując te dane (16 III 1946 r.) dyrektorom izb skarbowych i wojewódzkim delegatom d/s PPOK, podkreślił, że dla odmiany owego niezadowolającego stanu faktycznego zachodzi potrzeba *natychmiastowego podjęcia jak najenergiczniejszych kroków i użycia wszelkich dostępnych metod działania*. Poinformował zarazem, że na konferencji naczelników urzędów skarbowych w jednym z okręgów izb skarbowych mylnie podano, iż termin zakończenia przyjmowania przedpłat upływa z dniem 15 marca 1946 r. i od tego czasu podatnikom, którzy ich nie uiścili należy wydawać karty rejestracyjne bez żadnych ograniczeń. Komisarz Generalny PPOK określił to mianem *nieporozumienia*, pod-

³⁶ AAN MS, sygn. 1103, s. 163, sygn. 766, s.127–129.

³⁷ Art. 185 ustawy z 15 III 1934 r. – ordynacja podatkowa (tekst jednolity z 14 II 1936 r.; Dz. U. 1936, nr 14, poz. 134) przewidywał karę grzywny do 500 zł, dla każdego, kto nie uczynił zadość w wyznaczonym terminie, bez dostatecznego usprawiedliwienia, wezwaniu, poleceniu lub żądaniu władzy skarbowej, albo nakazowi wynikającemu z przepisów ordynacji podatkowej lub innych ustaw podatkowych i rozporządzeń wydanych na ich podstawie. Warto w tym miejscu nadmienić, że dekret z 16 XI 1945 r. o podwyższeniu grzywien, kar pieniężnych, kar porządkowych oraz nawiązek (Dz. U. 1945, nr 56, poz. 312) podwyższył dziesięciokrotnie grzywny (oraz kary pieniężne, kary porządkowe i nawiązki) przewidziane w wydanych przed 5 IX 1939 r. przepisach prawa materialnego i formalnego, które zostały oznaczone stałą kwotą pieniężną, oraz górną granicę grzywien (kar pieniężnych, kar porządkowych i nawiązek), które zostały oznaczone w określonej kwocie pieniężnej.

³⁸ AAN MS, sygn. 1103, s. 428.

kreślając, że termin otwarcia subskrypcji nie został jeszcze ustalony. Przypomniał, że według instrukcji udzielonych na zjeździe dyrektorów izb skarbowych, nacisk *moralny* na podatników, aby wnosili przedpłaty na PPOK, ma następować już nie w formie odmowy wydawania kart rejestracyjnych, lecz drogą *wpisu na odpowiednią listę* tych, którzy ich nie dokonali, oraz przez akcję uświadamiającą³⁹.

4 kwietnia 1946 r. minister skarbu skierował do dyrektorów izb skarbowych okólnik, w którym zarządził, aby urzędy skarbowe (rewizyjne) przystąpiły bezwzględnie do kontroli przedsiębiorstw (zakładów), składów i zajęć w celu sprawdzenia, czy są zaopatrzone we właściwe karty rejestracyjne, gdyż w dniu 31 marca 1946 r. upłynął termin ich nabywania (przedłużony o dwa miesiące w związku z akcją wnoszenia przedpłat na PPOK). Do 31 maja 1946 r. należało skontrolować co najmniej 80% owych podmiotów. W wypadku stwierdzenia braku wymaganej karty rejestracyjnej, należało – niezależnie od wymierzenia należności w wysokości jej ceny – orzekać karę grzywny na podstawie (sygnalizowanego już) art. 185 ordynacji podatkowej. Urzędy skarbowe (rewizyjne) miały uzależnić wysokość nałożonej kary grzywny od tego, czy po sporządzeniu protokołu podatnik niezwłocznie nabył właściwą kartę rejestracyjną i czy uiścił przedpłatę na PPOK w wysokości zaproponowanej przez urząd skarbowy (rewizyjny) według wskazań zawartych w omówionym wyżej, niepublikowanym zarządzeniu Ministerstwa Skarbu z 4 stycznia 1946 r. Przy wykonywaniu zarządzonej kontroli nabycia kart rejestracyjnych urzędy skarbowe miały bowiem sprawdzać, czy podatnik uiścił przedpłatę na PPOK.

Jednocześnie minister skarbu zobowiązał dyrektorów izb skarbowych do wydania podległym urządzą poufnych zarządzeń, co do postępowania wobec podatników, którzy nie wnieśli przedpłat na PPOK. W szczególności nie należało udzielać im żadnych ulg w spłacie należności podatkowych (rat, odroczeń, umorzeń). Należy podkreślić, że były to postanowienia sprzeczne z art. 122 i 123 ordynacji podatkowej z 15 marca 1934 r., (a od 1 VII 1946 r. z art. 26 i 35 dekretu z 16 V 1946 r. o zobowiązaniach podatkowych⁴⁰). Nadto urzędy skarbowe miały dokładnie zbadać deklarowane przezeń podstawy wymiaru zaliczek na podatek obrotowy i dochodowy oraz natychmiast ściągnąć (w trybie egzekucyjnym) ewentualne zaległości podatkowe⁴¹.

³⁹ *Ibidem*. „Rzeczpospolita” z 6 III 1946 r. podała, że przedpłaty na PPOK na terenie województwa śląsko-dąbrowskiego osiągnęły (stan z 1 III 1946 r.) 52 mln zł, które uiściło ok. 9 tys. firm i osób prywatnych. Z kolei w województwie szczecińskim wyniosły one (stan z 12 III 1946 r.) tylko 5 650 400 zł, które wpłaciło 1 796 osób. AAN MS, sygn. 788, s. 33–34.

⁴⁰ Dz. U. 1946, nr 27, poz. 173.

⁴¹ AAN MS, sygn. 730, s. 156–157.

Jak już sygnalizowałem, publiczna subskrypcja na PPOK została otwarta w dniu 14 maja 1946 r. W związku z tym ustała akcja przyjmowania przedpłat. Jej rezultaty w okręgu Izby Skarbowej w Lublinie opiewały łącznie na kwotę 62 599 100 zł, którą uiszczyło 11 905 spośród 12 398 (55,7% zobowiązanych) nabywców kart rejestracyjnych. A zatem w 96% wypadków wydanie karty rejestracyjnej połączone było z dokonaniem przedpłaty na PPOK. Przeciętna jej wysokość wyniosła 5 250 zł⁴². W skali całego kraju suma dokonanych przedpłat wyniosła (według danych Ministerstwa Skarbu z 29 VII 1946 r.) 953 330 000 zł., które uiszczyło ok. 170 tys. obywateli⁴³.

3

„Rzeczpospolita” z 6 marca 1946 r. poinformowała, że komisarz generalny PPOK przeprowadza rozmowy z przedstawicielami poszczególnych organizacji społecznych w celu ustalenia norm, według których będzie subskrybowana pożyczka. Podkreślając, iż *bez odpowiedniej organizacji żadna masowa akcja nie może się powieść*, gazeta pisała o akcji organizowania na terenie całego kraju komitetów obywatelskich PPOK. Informowała w szczególności, że w Warszawie utworzony zostały już Naczelny oraz Stołeczny Komitet Obywatelski PPOK, a niebawem powstaną wojewódzkie, powiatowe, miejskie, dzielnicowe, domowe, gminne i gromadzkie komitety obywatelskie PPOK. Zapowiadając ogłoszenie *instrukcji ich postępowania*, wskazała, że będą one zobowiązane podać do wiadomości ogółu normy subskrypcyjne ustalone przez Naczelny Komitet Obywatelski PPOK oraz przeprowadzać *jak najszerszą akcję uświadamiającą*.

Na posiedzeniu 28 marca 1946 r. Naczelny Komitet Obywatelski PPOK⁴⁴ powziął uchwałę w *sprawie ustalenia minimalnych norm subskrypcyjnych dla poszczególnych grup i warstw społecznych*. Akcentowała ona, że subskrybowanie PPOK jest *powszechnym obowiązkiem wszystkich obywateli i sprawą honoru każdego Polaka*. Naczelny Komitet Obywatelski PPOK podkreślił też, że ustale-

⁴² AAN MS, sygn. 766, s. 373.

⁴³ *Wyniki subskrypcji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju*, „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1946, nr 4, s. 49.

⁴⁴ „Gazeta Ludowa” z 29 III 1946 r. poinformowała, że Naczelny Komitet Obywatelski PPOK zawiązany został w dniu 28 III 1946 r. pod przewodnictwem posła do KRN Karola Popiela. Wiceprzewodniczącymi zostali Stanisław Janusz (Związek Samopomocy Chłopskiej), Czesław Klarner (Izba Przemysłowo Handlowa), Lucjan Motyka (Komisja Centralna Związków Zawodowych), Edmund Pszczółkowski (przewodniczący Centralnego Komitetu Spółdzielczego PPOK). Funkcję sekretarza powierzono Wiktorowi Kościńskiemu (komisarzowi generalnemu PPOK), a skarbnika – Edwardowi Droźniakowi (prezesowi Narodowego Banku Polskiego). Podaję za: Z. Landau, *op. cit.*, s. 41.

nia minimalnych norm subskrypcyjnych dokonano na podstawie porozumienia z przedstawicielami naczelnych organizacji gospodarczych i zawodowych celem *równomiernego i sprawiedliwego udziału wszystkich obywateli w wielkim dziele Odbudowy Kraju*. Wynosiły one:

1) dla handlu i przemysłu – trzykrotną wysokość dokonanej już lub przypadającej do uiszczenia przedpłaty na PPOK. Analogiczną normę wyznaczono dla rzemiosła. W wypadkach, gdy było ono wykonywane przez właściciela zakładu i najwyżej 2 siły pomocnicze (członków rodziny lub pracowników najemnych) wynosiła ona dwukrotną wysokość dokonanej lub przypadającej do uiszczenia przedpłaty,

2) dla wolnych zawodów oraz właścicieli nieruchomości – 10% dochodu osiągniętego w 1945 r. (według ustaleń urzędów skarbowych),

3) dla rolnictwa – od 1 tys. zł (gospodarstwa powyżej 5 ha do 10 ha) do 20 tys. zł (gospodarstwa powyżej 50 ha)⁴⁵. Dla właścicieli gospodarstw o powierzchni do 5 ha przewidziano subskrypcję *dobrowolną* w wysokości 500 zł. Brak żywego inwentarza⁴⁶ uzasadniał zastosowanie normy obniżonej o jeden stopień. W razie zupełnego braku budynków (mieszkalnych i gospodarczych) komitet obywatelski mógł ją obniżyć według swego uznania, a nawet zwolnić rolnika od „obywatelskiego obowiązku” subskrypcji,

4) dla spółdzielczości – w wysokości 50% czystego zysku osiągniętego w 1945 r. (ale nie mniej niż 1% obrotu z 1945 r.). Zastrzeżono jednocześnie, że każda spółdzielnia subskrybuje co najmniej 2 tys. zł. Zasady zastosowania tych norm w stosunku do poszczególnych typów spółdzielni miał ustalić Naczelny Komitet Obywatelski PPOK w porozumieniu z Centralnym Komitetem Spółdzielczym PPOK.

Natomiast pracowników (zatrudnionych w sektorze państwowym, samorządowym i prywatnym) oraz wojskowych w służbie czynnej zarabiających (wraz ze wszystkimi świadczeniami w gotówce i w naturze) powyżej 3 tys. zł zobowiązano, by indywidualnie ustalili wysokość subskrybowanej kwoty *według osobistej oceny swych możliwości i warunków materialnych*.

Omawiana uchwała zobowiązywała wszystkie Komitety Obywatelskie PPOK, aby przy wykonywaniu swych zadań kierowały się wyłącznie *dokładną znajomością stosunków gospodarczych obywatela i własnym sumieniem, mając przy tym na względzie ciężącą na nich moralną odpowiedzialność za jak najlepsze wyniki subskrypcji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju*⁴⁷.

⁴⁵ Wyodrębniono 10 przedziałów obszarowych gospodarstw rolnych (wzrastały kolejno o 5 ha), którym przyporządkowano odpowiednio wyższe, minimalne normy subskrypcyjne: 1 tys. zł, 2 tys. zł, 4 tys. zł, 6 tys. zł, 8 tys. zł, 10 tys. zł, 12 tys. zł, 14 tys. zł, 16 tys. zł, 20 tys. zł.

⁴⁶ Chociażby 1 konia lub 1 krowy.

⁴⁷ *Normy subskrypcyjne*, „Rzeczpospolita” z 30 III 1946 r.

W dniu 9 IV 1946 r. minister skarbu zarządził, że delegaci wojewódzcy d/s PPOK *korzystać mają z pełnej pomocy* dyrektorów izb skarbowych i podległych im funkcjonariuszy skarbowych. W szczególności mieli być przezeń przyjmowani poza kolejnością, a wszelkie sprawy związane z PPOK należało załatwiać *przed wszystkimi innymi sprawami*. Zapewniono im pomoc ze strony skarbowego, pomocniczego personelu biurowego oraz możliwość korzystania ze środków transportowych będących w dyspozycji administracji skarbowej⁴⁸.

Jak pamiętamy, w dniu 26 kwietnia 1946 r. minister skarbu, ogłaszając, iż publiczna subskrypcja na PPOK zostaje otwarta 14 maja 1946 r., przekazał zarazem, że subskrypcję przyjmować będą m. in. zarządy gmin wiejskich (jako placówki subskrypcji dla ludności wiejskiej). Wcześniej minister administracji publicznej (w porozumieniu z ministrem skarbu) zwrócił się do wojewodów o bezzwłoczne wezwanie (za pośrednictwem wydziałów powiatowych) wszystkich zarządów gmin do utworzenia w swych biurach placówek subskrypcyjnych oraz aby – w razie potrzeby – powołały podległe im gromadzkie punkty subskrypcyjne. Owe zabiegi organizacyjne miały ułatwić ludności wiejskiej udział w subskrypcji PPOK. Zarządy gminne miały zadbać także o powiadomienie mieszkańców gminy o otwarciu PPOK i uruchomieniu placówek i punktów subskrypcyjnych. Wszystkie placówki subskrypcyjne *powiązano ze zbiornicami* subskrypcyjnymi, którymi były urzędy skarbowe i oddziały NBP⁴⁹.

Rola urzędów skarbowych w subskrypcji PPOK była zróżnicowana. Wszystkie spełniały funkcję placówek subskrypcyjnych, a niektóre – dodatkowo – funkcję zbiornicy subskrypcyjnej. Obie funkcje były przypisane urzędom skarbowym w miejscowościach, w których był tylko jeden urząd skarbowy. Z kolei w miejscowościach będących siedzibą kilku urzędów skarbowych funkcję zbiornicy subskrypcyjnej wypełniał urząd skarbowy wyznaczony przez izbę skarbową. Urzędy skarbowe były pomyślane jako zbiornice subskrypcyjne dla placówek subskrypcyjnych utworzonych w zarządach gmin wiejskich. Ponadto spełniały tę funkcję wobec pozostałych placówek subskrypcyjnych (określonych w obwieszczeniu ministra skarbu z 26 IV 1946 r.), znajdujących się w miastach, które nie były siedzibą oddziałów NBP. Bezpośredni nadzór nad działalnością skarbowych zbiornic subskrypcyjnych należał do izb skarbowych⁵⁰.

⁴⁸ AAN MS, sygn. 1103, s. 163.

⁴⁹ Okólnik ministra administracji publicznej z 6 III 1946 r. w sprawie powołania zarządów gmin wiejskich jako placówek subskrypcyjnych Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r. AAN MS sygn. 1103, s. 129–130.

⁵⁰ Okólnik Ministerstwa Skarbu z 8 IV 1946 r. AAN MS, sygn. 1103, s. 152–153.

4

W dniu 3 sierpnia 1946 r. odbyło się zebranie Naczelnego Komitetu Obywatelskiego PPOK (z udziałem przedstawicieli Krajowej Rady Narodowej, Rządu, związków zawodowych, organizacji politycznych i społecznych, oraz komitetów obywatelskich PPOK) w celu złożenia sprawozdania o wynikach akcji subskrypcyjnej. Komisarz Generalny PPOK poinformował, że społeczną akcją na rzecz PPOK przeprowadziło ogółem 3 587 wojewódzkich, powiatowych i gminnych komitetów obywatelskich zrzeszających około 100 tys. osób *wszelkich zapatrywań politycznych, najbardziej różnorodnej przynależności społecznej i zawodowej*, które czynnie i samorzutnie współpracowały na rzecz akcji subskrypcyjnej. Jej koszty administracyjne wyniosły 3 870 000 zł (nie przekroczyły więc 1 promila subskrybowanej kwoty).

Według danych Ministerstwa Skarbu – na dzień 29 sierpnia 1946 r. – subskrypcji dokonało 1 905 629 osób, na ogólną sumę 4 662 813 000 zł, gdy przewidywania Rządu opiewały na kwotę ok. 3 mld zł. Udział poszczególnych *grup gospodarczych i społecznych* w subskrypcji przedstawiał się następująco: 1) prywatny przemysł i handel – 1 577 408 000 zł, 2) instytucje kredytowe i finansowe – 1 111 538 000 zł, 3) pracownicy umysłowi – 500 752 500 zł, 4) rolnictwo – 324 074 500 zł, 5) spółdzielczość – 273 466 000 zł, 6) robotnicy – 256 178 000 zł, 7) wolne zawody – 72 461 000 zł, 8) wojsko – 34 797 000 zł, 9) *różni* – 214 758 000 zł.

W ujęciu terytorialnym największy udział w subskrybowanej kwocie miały województwa: warszawskie (1 091 500 000 zł), łódzkie (920 500 000 zł) i poznańskie (436 100 000 zł)⁵¹.

Podając owe wyniki, minister skarbu oświadczył, że Rząd nie zużył ani grosza z wpłat na PPOK na potrzeby budżetowe i w całości wykorzystał je na realizację zadań objętych planem inwestycyjnym⁵².

⁵¹ W połowie czerwca 1946 r. subskrypcja PPOK w województwie pomorskim wyrażała się kwotą 215 mln zł, z czego 96 mln zł przypadało na prywatny przemysł, rzemiosło i handel, 43 mln zł – na rolników, a 76 mln – na *swiat pracy*. Przeciętna wysokość subskrybowanej kwoty wyniosła 8 071 zł (w grupie przemysłu, rzemiosła i handlu), a 2 409 zł wśród rolników. Wojewódzki delegat d/s PPOK skarżył się, że organizacja komitetów obywatelskich PPOK odbywa się bardzo ociężale i nie spełniają one pokładanych w nich nadziei. Podkreślał, że owe wyniki osiągnięto dzięki intensywnej pracy naczelników urzędów skarbowych i osób wyznaczonych przezeń do komitetów obywatelskich PPOK. W jego ocenie także prasa nie spełniła swej roli. AAN MS, sygn. 765, s. 37.

⁵² Wyniki subskrypcji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju, AAN MS, sygn. 765, s. 49–50. Udział w subskrypcji poszczególnych grup gospodarczych i ludności (wg stanu na koniec lipca 1946 r.), w nieco odmienionym układzie podał NBP. Ukształtował się on następująco: 1) przemysł – 5,07%, 2) handel – 22,67%, 3) rolnictwo – 7,46%, 4) rzemiosło – 8,58%, 5) banki – 25,47%, 6) spółdzielczość – 6,27%, 7) wolne zawody – 1,04%, 8) pracownicy fizyczni – 5,96%, 9) pracownicy umysłowi – 11,66%

Suma wpłat gotówkowych z tytułu rat subskrypcyjnych wyniosła (w dniu oficjalnego zamknięcia okresu przyjmowania rat – 5 IX 1946 r.) 2 631 000 000 zł. Ministerstwo Skarbu ustaliło dodatkowy, *ulgowy* termin na wpłacanie zaległych rat subskrypcyjnych na 30 września 1946 r. W rezultacie do końca września wpłynęło z tytułu rat subskrypcyjnych jeszcze 572 mln zł. Po dniu 30 września 1946 r. do Urzędu Pożyczek i Długów Państwa napływały masowo podania o zezwolenie na dokonanie opóźnionych rat. Były one załatwiane w porozumieniu z dyrektorem Departamentu Obrotu Pieniężnego Ministerstwa Skarbu z reguły przychylnie, aby w możliwie największym stopniu zmniejszyć kwoty, które – zgodnie z ustawodawstwem regulującym warunki PPOK – powinny ulec przepadkowi na rzecz Skarbu Państwa. W następstwie takiego stanowiska Ministerstwa Skarbu w ciągu października 1946 r. wpłynęło z tytułu opóźnionych rat 159 mln zł. W ciągu pierwszych dni listopada niektóre oddziały NBP przyjęły jeszcze wpłaty z tytułu spóźnionych rat na kwotę 4 mln zł. Razem dało to sumę 3 366 000 000 zł. Do tego należy doliczyć 838 mln zł z tytułu przedpłat wniesionych do 14 maja 1946 r., oraz 240 mln zł, na które opiewały kwity depozytowe (przyjęte od osób, które otrzymały je w 1945 r. na zdeponowane banknoty byłego Banku Emisyjnego w Polsce lub marki niemieckie). Łączne wpływy z akcji subskrypcji PPOK wyniosły zatem 4 444 tys. zł⁵³.

5

Osiągnięte wyniki PPOK przerosły przewidywania Rządu, który szacował je początkowo na ok. 3 mld zł.

W stosunku do dochodów budżetu w okresie kwiecień–grudzień 1946 r. kwota PPOK stanowiła 12%. Równie istotne znaczenie odegrała PPOK jako instrument polityki deflacyjnej, pomniejszając rezerwy pieniężne ludności⁵⁴.

Należy jednak podkreślić, że owe rezultaty osiągnięto w dużej mierze dzięki presji wywieranej na subskrybentów, która zbliżała się, czy wręcz przybierała formę przymusu administracyjnego.

(w tym a) *państwowi* – 7,94%, b) *samorządowi* – 0,95%, c) *prywatni* – 1,43%, d) *spółdzielcy* – 1,34%), 10) wojsko – 0,84%, 11) różni – 4,89%. „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1946, nr 11, s. 29.

⁵³ AAN MS, sygn. 1103, s. 48..

⁵⁴ Z. Landau, *op. cit.*, s. 43. W. Pruss, podkreślając, iż w 1947 r. zadłużenie Skarbu Państwa w Narodowym Banku Polskim zostało całkowicie zlikwidowane, wskazuje iż osiągnięto to dzięki wpływom m. in. z PPOK. Zob. W. Pruss, *Kredyt bankowy i polityka kredytowa*, [w:] *Finanse Polski Ludowej w latach 1944–1960*, Warszawa 1964, s. 71.

Udzielenie pożyczki państwu winno opierać się na zasadzie dobrowolności. Dekret z 21 grudnia 1945 r. o upoważnieniu ministra skarbu do wyposzczenia Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r. nie naruszał tej zasady. Została ona złamana przez akty prawne niższej rangi. W sprzeczności z istotą pożyczki państwowej, jako formą kredytu publicznego, pozostawały zatem postanowienia okólnika Ministerstwa Skarbu, które akcentowały, iż każdy obywatel powinien poczuwać się do *obowiązku* nabycia pożyczki. Podważając moc prawną tych regulacji, nie można nie dostrzegać ich rzeczywistego oddziaływania. Bezprawnym było zarządzenie ministra skarbu uzależniające nabycie kart rejestracyjnych, niezbędnych podatnikom podatku obrotowego dla wykonywania działalności objętej obowiązkiem podatkowym, od dokonania przedpłaty na PPOK (w wymaganej wysokości) będącej gwarancją późniejszego nabycia obligacji. Bezprawna było również decyzja ministra skarbu zobowiązująca dyrektorów izb skarbowych do wydania podległym urzędom poufnych zarządzeń zakazujących m. in. udzielania rat, odroczeń, oraz umarzania należności podatkowych podatnikom, którzy nie wnieśli przedpłat na PPOK.

Bez należytych podstaw prawnych funkcjonowała także utworzona na potrzeby PPOK sieć komitetów obywatelskich, które wydatkowały na swe koszty administracyjne 3 870 000 zł. Była to kwota stosunkowo niewielka, ale dekret z 21 grudnia 1945 r. o upoważnieniu ministra skarbu do wypuszczenia Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju 1946 r nie przewidywał powołania owych komitetów obywatelskich. Nie zawierał też niezbędnego upoważnienia dla utworzenia takiego aparatu obywatelskiego na potrzeby PPOK. Cytowana wyżej uchwała Naczelnego Komitetu Obywatelskiego PPOK – *w sprawie ustalenia minimalnych norm subskrypcyjnych dla poszczególnych grup i warstw społecznych*, stanowiąca iż subskrybowanie PPOK *jest powszechnym obowiązkiem wszystkich obywateli i sprawą honoru każdego Polaka* – nie przewidywała wprawdzie żadnych sankcji za niedopełnienie owego *obowiązku*, ale oznaczała kolejną, niedopuszczalną formę nacisku przez precyzyjne określenie sztywnych norm udziału w subskrypcji. Nadto traktowała je jako *dolną granicę obywatelskiego obowiązku subskrypcji*. Przewidując też wpłaty *dobrowolne* w wysokości 500 zł (dla rolników posiadających gospodarstwa do 5 ha), podkreślała tym samym obowiązkowy charakter udziału w subskrypcji pozostałych podmiotów. Przywołana we wstępie uchwały podstawa dla wyznaczenia norm udziału w subskrypcji – *porozumienie z przedstawicielami naczelnych organizacji gospodarczych i zawodowych* – nie mogła legalizować ustanowionych regulacji.

Jak podkreśla Z. Landau *istotnym mankamentem PPOK było zrezygnowanie z zapewnienia waloryzacji wartości obligacji. Spowodowało to szybką deprecja-*

*cję ich wartości i brak zainteresowania ludności dla lokat w obligacjach pożyczek wewnętrznych*⁵⁵.

W 1947 r. podatnicy podatku dochodowego, którzy wykupili subskrypcję PPOK (i uiścili daninę narodową na zagospodarowanie Ziem Odzyskanych⁵⁶) według ustalonych norm oraz dokonali przynajmniej jednej ze wskazanych przez Ministerstwo Skarbu inwestycji zostali zwolnieni z podatku dochodowego obliczanego na podstawie działu III dekretu z 8 stycznia 1946 r. o podatku dochodowym⁵⁷ i podlegali opodatkowaniu tylko na podstawie przepisów działu II dekretu⁵⁸. W 1947 r. wystąpiły bowiem trudności ze stosowaniem przepisów działu III dekretu o podatku dochodowym, w odniesieniu do dochodu osiągniętego w 1946 r. Artykuł 29 dekretu o podatku dochodowym (w brzmieniu z 1946 r.) stanowił bowiem, że podatek według przepisów działu III nie zostanie pobrany, a pobrany zwrócony, jeżeli podatnik przedstawił władzy skarbowej zaświadczenie właściwej władzy przemysłowej, że w roku podatkowym wykonał zalecenia wynikające z planu gospodarczego państwa, w szczególności zaś dokonał inwestycji zgodnych z tym planem. Z uwagi na brak w 1946 r. szczegółowego planu inwestycyjnego Ministerstwo Skarbu poleciło⁵⁹ izbom skarbowym, urzędom skarbowym i urzędem rewizyjnym zwolnić *w drodze wyjątku* podatników podatku dochodowego, którzy wykupili subskrypcję PPOK (i uiścili daninę narodową na zagospodarowanie Ziem Odzyskanych) według ustalonych norm oraz dokonali przynajmniej jednej ze wskazanych przez Ministerstwo Skarbu inwestycji⁶⁰, z podatku dochodowego obliczanego na podstawie działu III dekretu z 8 I 1946 r. o podatku dochodowym.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Dekret z 13 XI 1946 r. o daninie narodowej na zagospodarowanie ziem odzyskanych; Dz. U. 1946, nr 61, poz. 341.

⁵⁷ Dz. U. 1946, nr 2, poz. 14.

⁵⁸ Według przepisów działu II opodatkowaniu podlegał dochód, osiągnięty w ciągu roku podatkowego, przekraczający 12 tys. zł. Podatek wymierzany był według skali obejmującej 38 stopni dochodu, która zaczynała się od stawki w wysokości 1% i dochodzącej do 65% – przy kwocie dochodu przekraczającej 2 mln zł. Dział III ustanawiał opodatkowanie dodatkowe dochodów (osiągniętych z przedsiębiorstw) przekraczających 400 tys. zł. Dolna stawka tej dodatkowej, siedmiostopniowej skali wynosiła 20%, obejmując pierwsze 100 tys. zł nadwyżki, i wzrastała wraz z kolejnymi 100 tys. zł nadwyżki, aż do 80%. Łączne opodatkowanie, według przepisów działów II i III, nie mogło przekroczyć 80%. Zob. szerzej A. Witkowski, *Podatki państwowe w Polsce w latach 1944–1950*, Przemysł 2005, s. 97–111.

⁵⁹ Okólnik Ministerstwa Skarbu z 23 IV 1947 r. w sprawie ulg dla inwestycji prywatnych w podatku dochodowym z działu III dekretu o podatku dochodowym; Dz. Urz. MS 1947, nr 13, poz. 153.

⁶⁰ Omawiany okólnik wymieniał 5 grup inwestycji: a) odbudowa lokalu użytkowego, b) odbudowa urzędów przemysłowych lub handlowych przedsiębiorstwa, c) odbudowa magazynów i składów, d) zakup środków transportowych, e) zakup urządzeń wewnętrznych przedsiębiorstwa.

Na podstawie dekretu z 9 lutego 1953 r. o konwersji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju⁶¹ obligacje PPOK niewylosowane do umorzenia do dnia 10 lutego 1953 r. ulegały konwersji na obligacje Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski (rozpisanej na podstawie dekretu z 18 VI 1951 r.⁶² wyłącznie wśród ludności). Konwersja następowała na wniosek posiadacza obligacji, zgłoszony do 31 V 1953 r., w stosunku przewidzianym w art. 8 ust. 1 ustawy z 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego⁶³: 100 zł dotychczasowych równe 1 zł nowej waluty⁶⁴. Dekret stanowił nadto, że 1 czerwca 1953 r. tracą ważność obligacje PPOK nieprzedstawione do konwersji do 31 maja 1953 r. oraz obligacje wylosowane do umorzenia przed 10 lutego 1953 r., a nieprzedstawione do wykupu do 31 maja 1953 r.

⁶¹ Dz. U. 1953, nr 10, poz. 31.

⁶² Dekret z 18 VI 1951 r. o rozpisaniu Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski; Dz. U. 1951, nr 33, poz. 257.

⁶³ Dz. U. 1950, nr 50, poz. 459.

⁶⁴ Zauważmy, że, na gruncie ustawy z 28 X 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego, niektóre zobowiązania pieniężne powstałe przed 30 X 1950 r., np. wkłady oszczędnościowe w instytucjach bankowych, przeliczono według stosunku 100 zł dotychczasowych równe 3 złotym. Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z 28 X 1950 r. w sprawie określenia stosunku przeliczenia niektórych zobowiązań; Dz. U. 1950, nr 50, poz. 461.